

KOINONIA

*A Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközösségének
teológiai folyóirata*

SZERKESZTI: Gémes István

2004. Feltámadás ünnepe

62. szám

TARTALOM

Dr. Jakab Attila: A pasztorális levelek egyházszerkezeti modellje. Társadalom- és intézménytörténeti megfontolások	1
Dr. Boleratzky Lóránd: Ordass és Mindszenty	11
Görög Hajnalka: Az értelmes élet tükre 17-18.sz.-i erdélyi templomok festett kazettás mennyezetein	19

„Térjünk vissza a fejezetünk kiindulópontján említett „Emmausi történet“-hez. Ne feledjük, hogy Jézus keresztfeszítéséig, a tanítványokat is beleértve, egy zsidó sem számolt egy szenvedő, meghaló és feltámadó Messiással. A prófétai helyek, amelyeket erre utalóként olvasunk - mindenekelőtt Ézsaiás 53, de a 118. zsoltár, Hózeás 6,2, sőt 5Móz 32,39, s nem utolsósorban a 22. győzelmi zsoltár - egyáltalán nem tartoztak a kor zsidó végideji-messiási kelléktárához. Nem is a megfeszítés, hanem a feltámadás napján fedezték fel őket. A történelmi tény bizonyítékokat kívánt meg az Írásból, s miután megoldást keresve, rájuk találtak, magyarázatként tagolták be őket az Újtestámentumba ... Csak amikor az emmausiakhoz csatlakozott harmadik megnyitotta a szemüket arra ... „ami az egész Írásban róla megírva áll“ (Lk 24,25-27) - sikerül a végső megértés ...“

Carsten Thiede, „Jesus. Der Glaube. Die Fakten.“ nyomán - 195-196.old.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: D-70184 Stuttgart, Gänsheidestr. 9

Tel. 0711/23-49-529 – Fax: 0711/23-49-530

E-Mail: istvan.gemes@t-online.de

Dr. Jakab Attila:

A pasztorális levelek egyházszerkezeti modellje. Társadalom- és intézménytörténeti megfontolások*

A hittanórai és a hittankönyvi kijelentésekkel, illetve a templomi prédikációk többségével ellentétben Jézus egyáltalán nem alapított a mai, bürokratikus értelemben vett «hierarchikus Egyházat», és kifejezetten nem rendelt sem püspököket, sem papokat, sem pedig diakónusokat az ókeresztény közösségek élére¹. Ugyanakkor az az uralkodó egyháztani felfogás, amely lényegileg megkülönbözteti a hívó népet (*általános papság*) és a klérust (*szolgálati papság*), szintén nem vezethető vissza a kezdeti korszakra. Ez a megkülönböztetés ugyanis alapjában véve a keresztény közösségek intézményes fejlődésének és fokozatos intézményesülésének, illetve az ószövetségi kultikus és szakrális modell erőteljes érvényesülésének a következménye. Maga a «laikus» kifejezés pl. nem is szerepel az újszövetségi iratokban. Elsőnek Római Kelemennek a korintusiakhoz intézett első levele (*1Kelemen 40,5*) használja – melléknévként – a renddel kapcsolatosan és ószövetségi összefüggésben: ahogy a főpapnak, papoknak és levitáknak megvoltak a maguk feladatai, ugyanúgy «a laikus embert a laikus törvények kötik (*ho laikos anthropos tois laikois prostagmasin dedetai*)». A kijelentés pontos értelme mind a mai napig nem tisztázott, amit az is nehezít, hogy a latin változat két külön szót használ a görög *laikos* jelző fordítására: «*plebs eius homo laicis praeceptis datus est*». Egyébként az első két évszázad rendelkezésünkre álló keresztény irodalmában ez az egyetlen hely, ahol a *laikos* szó – mint melléknév – előfordul.²

Mindez a legkevésbé sem zavarta Előd Istvánt azon kijelentésének a megfogalmazásában, amelynek értelmében a klerikusok és a laikusok státusának időbeni egymástól való elkülönülése és a szolgálati fokozatok (*sacerdotium ministeriale*) kialakulása nem történt Krisztus akarata ellenére. Amint írja: «Jézus a *Tizenkettőt* elkülönítette a többtől, és rájuk bízta Egyházának vezetését. Felkészítette őket az ige szolgálatára, keresztelő és bűnbocsátó hatalmat adott nekik (*Mt 28,19-20; Jn 20,22-23*), rájuk bízta az eucharisziát (*Lk 22,19*), és a keresztény élet törvényeinek megállapítását (*Mt 18,18*), továbbá személyes megbízottaivá tette őket (*Mt 10,40; Lk 10,16*). Az apostolok Jézus életében az ő irányításával, feltámadása után Szentlelke vezetésével ilyen megbízottakként jártak el a térítésben, egyházközségek szervezésében és irányításában, sőt elvi jellegű döntésekben (*ApCsel 10,47; 15,28-29; Gal 2,9*)³» is.

* Előadás «*A világi társadalom elfogadása és elutasítása a vallási közösségben*» c. Nemzetközi Bibliikus Konferencián, Szeged, 2003 aug. 31 - szept. 3.

¹ Pusztai László, «*Ismerem enyéimet...*». *Katolikus egyháztörténelem*. Hittankönyv katolikus középiskolák számára, Budapest, 2002².

² Alexandre Faivre, *Les premiers laïcs. Lorsque l'Eglise naissait au monde*. (Croire & Comprendre), Strasbourg, 1999, 19-72; Idem, «*Préceptes laïcs (laïka prostagmata) et commendements humains (entalmata anthrópon)*. Les fondements scripturaires de *1 Clément 40,5*», *Revue des Sciences Religieuses* 75, 2001, 288-308.

³ Előd István, *Katolikus dogmatika*, Budapest, 1983, 554.

Előd István ezen mondata tulajdonképpen a későbbi intézményes egyházszervezet gyakorlatának – és részben a mai papnevelő intézetek működésének és szellemiségének – az első időkre történő visszavetítését tükrözi. Nem beszélve arról, hogy a szerző teljesen figyelmen kívül hagyja azt a tény, hogy az apostolok Jézus életében egyetlen ‘egyházközséget’ sem alapítottak. Előd István ugyanakkor azt is kijelenti, hogy «már az első században minden rész-egyházban fontos szerepet tölt be *egy legfőbb irányító* – akit később püspököknek neveznek –, aki a maga személyében jele és öre a papi tevékenység alapvető feltételének: a hit, az istentisztelet és a fegyelem egységének¹». Kérdés azonban, hogy a kereszténység kezdeti korszakának egyházszervezeti valósága megfelel-e valójában a róla kialakított reprezentációnak² – más szóval: az ókeresztény korról kialakított kép ténylegesen egyezik-e azzal, amit a korabeli forrásokból ki lehet következtetni? Az első keresztények vajon tudatában voltak-e mindannak, amit az utókor nekik tulajdonított, és mind a mai napig nekik tulajdonít? A múltat és a korabeli írások tanúságát szemlélve ugyanis a történelmi helyzet nem ennyire egyértelmű; ahogy azt az ún. pasztorális levelek elemzése is bizonyítja.

A «pasztorális levelek»³

Tulajdonképpen három, személyhez szóló levélről van szó – kettő Timóteusnak és egy Titusznak címezve –, amelyek Pálnak a közösség megszervezésére és működésére, illetve a környező társadalomba való beilleszkedésre vonatkozó utasításait tartalmazzák.

Timóteus⁴ – Pál kedves és hűséges munkatársa (*synergos*; Róm 16, 21) – szerepel az *Apostolok Cselekedetei*-ben (16,1), ahonnan megtudjuk, hogy Lysztrából származott, egy Krisztushívővé lett zsidó anyától és görög apától. A *2Tim* 1,5 nemcsak Timóteus anyját (Euniké), de még a nagyanyját is megnevezi (Loisz). Pál, az *1Kor* 4,17-ben, ezeket írja róla: «azért küldtem hozzátok Timóteust, aki szeretett és hűséges fiam az Úrban; ő majd eszetekbe juttatja az én útaimat Krisztusban (*tas hodous mou tas en Christó*), ahogy azt mindenütt, minden *ekklésia*⁵-ban tanítom». Korintuson kívül (*1Kor* 16,10-11), Pál még Thesszalonikába (*ITesz* 3,2-3) és Filippibe (*Fil* 2,19-23) is elküldi őt. Ugyanakkor több hitelesen páli levél társ-feladójaként is szerepel: *1Tessz* (1,1), *2Kor* (1,1: «Pál Isten akaratából Jézus Krisztus apostola és Timóteus, a testvér» – *ho adelphos*), *Filippi* (1,1: «Pál és Timóteus, Krisztus rabszolgái» – *douloi Christou*), *Filemon* (1: «Pál, Krisztus Jézus foglya és Timóteus, a testvér» – *ho adelphos*).

Ami Tituszt⁶ illeti, ő személy szerint nem is szerepel az *ApCsel*-ben. A *Galata* levélből tudjuk, hogy Pál görög származású munkatársáról van szó (*Gal* 2,3), aki

¹ Előd István, *i. m.*, 554.

² Ez, a geopolitikában használatos kifejezés egy adott valóságról kialakított kép tényleges valóságként történő felfogását jelenti. Yves Lacoste, *Dictionnaire de géopolitique*, Paris, 1995.

³ Lásd Claudio Moreschini – Enrico Norelli, *Istoria literaturii crestine vechi grecesti si latine. I: De la Apostolul Pavel pâna la epoca lui Constantin cel Mare*, Iasi, 2001, 40-44; Hans Conzelmann – Andreas Lindemann, *Guide pour l'étude du Nouveau Testament*. (Le Monde de la Bible, 39), Genève, 1999, 331-340.

⁴ Bernard Gilliéron, *Les gens du Nouveau Testament. Dictionnaire des personnes, des groupes et des institutions*, Poliez-le-Grand, 2002, 126.

⁵ Ezzel kapcsolatosan lásd Ekkehard W. Stegemann – Wolfgang Stegemann, *Storia sociale del cristianesimo primitivo. Gli inizi nel giudaismo e le comunità cristiane nel mondo mediterraneo*, Bologna, 1998, 441-484.

⁶ Bernard Gilliéron, *i. m.*, 126-127.

Barnabással¹ együtt elkísérte Pált Jeruzsálembe (*Gal* 2,1), arra az apostoli tanácskozásra, ahol végül is a zsidó szokások megtartása ellen döntöttek – elindítva ezáltal a Krisztus-hitet az önálló vallássá váló válás útján –, s ahol Pál a pogányoknak hirdetett evangéliumról is beszámolt. A Titusz nevéhez fűződik egyébként annak a konfliktusnak a megoldása, amelyről Pál a ‘könnyek között írt’ *2Kor* levélben (2,4) beszámol (vö. 7,5-7); s ugyancsak ő az, aki Pál kérésére a jeruzsálemi közösség javára megszervezi és lebonyolítja a gyűjtést Korintusban (8,6.16.17.23). Pál őt saját társának (*koinónos*) és munkatársának (*synergos*) nevezi (8,23) – akárcsak Timóteust (*Róm* 16,21).

A három pasztorális levél alapján véve a címzetteknek a Pállal való együttműködési kapcsolatába igyekeznek beleilleszkedni. Az *1Tim* szerint Pál Efezusból Makedóniába ment, miközben Timóteust Efezusban hagyta (1,3). Ez pontosan az ellentéte annak amit az *ApCsel* (19,22) állít: Pál «segítőtársai közül kettőt, Timóteust és Erasztust² akkor Makedóniába küldte, maga pedig egy ideig még Ázsiában maradt». Ugyannakkor az is furcsa, hogy Pál írásos formában közöl alapvetően gyakorlati útmutatásokat egy olyan tapasztalt munkatárssal, mint Timóteus – aki, ne feledjük, már teljesített különböző megbízásokat – miközben Pál csak rövid ideig szándékszik távol maradni Efezustól: «Ezeket írva remélem, hogy hamarosan eljutok hozzád. Amennyiben mégis késnék, tudnod kell, hogy hogyan viselkedjél az Isten házában (*en oikó Theou*) – akarom mondani az élő Isten *ekklésia*-jában –: (amely) az igazság oszlopa és támasztéka» (*1Tim* 3,14-15).

Hasonlóan problémás a helyzet a *2Tim* levéllel is. Pál börtönben van Rómában (1,8.12.17) és arra kéri Timóteust, hogy siessen hozzá, mivel csak Lukács³ van vele (4,9.11). Többek között arról is értesíti, hogy Trofimuszt⁴ betegen Milétoszban hagyta (4,20). Ez azonban megint csak ellentmond az *ApCsel* 21,19-nek, amely szerint Trofimusz Jeruzsálemig kísérte Pált.

Ezek után szinte természetesnek is mondható az a tény, hogy a *Titusz* levél sem mentes a nehézségektől. A levél kijelentésével ellentétben ugyanis semmilyen más korabeli forrás nem tudósít Pál krétai missziós tevékenységéről – mivel a sziget melletti elhajózást nem igazán lehet annak tekinteni (*ApCsel* 27,7-21) –, mint ahogy az epiruszi misszióról sem tudunk, ahol a levélben szereplő Nikopolisz⁵ városa fekszik (3,12).

Az itt kiemelt nehézségeken túlmenően az alapvető probléma a levelek nyelvezetében rejlik. Ezek a levelek ugyanis olyan kifejezéseket és gondolatokat használnak, amelyek hiányoznak a hitelesnek mondható páli levelekből (*1Tessz*, *1-2Kor*, *Gal*, *Fil*, *Filemon*, *Róm*): Isten, mint *sótér* (*1Tim* 1,1; 2,3; 4,10; *Tit* 1,3; 2,10; 3,4); Krisztus, mint *sótér* (*2Tim* 1,10; *Tit* 1,4; 2,13; 3,6 – *Fil* 3,20); Isten, mint *despotés* (*2Tim* 2,21) vagy *dunastés* (*1Tim* 6,15). A pasztorális levelek érdekes medikális hangnemben nagy fontosságot tulajdonítanak az «egészséges tanítás»-nak (*té hygiainousé didaskalia* – *1Tim* 1,10; *2Tim* 4,3; *Tit* 1,9; 2,1); az «egészséges szavak»-nak (*tois hygiainousin logois* – *1Tim* 6,3; *2Tim* 1,13); az «egészséges beszéd»-nek (*logon hygié* – *Tit* 2,8); és annak a ténynek, hogy «egészséges lenni a hitben» (*hygiainósin en té pistei* – *Tit* 1, 13; 2,2). Két másik alapvető gondolatuk a Pál közvetítette «tanítás» (*didaskalia* – *1Tim* 4,6.13.16; 5,17; 6,1.3; *2Tim* 3,10.16; *Tit* 2,7.10), amely meghatározott tanra látszik vonatkozni – miközben Pál a kifejezést magát csak kétszer használja, s akkor is más

¹ *I. m.*, 24-25

² *I. m.*, 48. Erasztusz Korintusban kincstári hivatalnok volt (*Róm* 16,23).

³ Bernard Gilliéron, *i. m.*, 80.

⁴ *I. m.*, 127.

⁵ Ezt a várost Augustus császár alapította az actiumi győzelem (Kr. e. 31-ben) emlékére.

értelemben (*Róm 12,7: hó didaskalón en té didaskalia*, vagyis «a tanító a tanítást» kapta, mint adomány; és 15,4) –, illetve az «istenfélelem» (*eusebeia*), amely nem szerepel Pálnál.

Kétségtelen, hogy a pasztorális leveleket nem lehet hiteles páli leveleknek tekinteni. Az apostolnak való tulajdonításuk tulajdonképpen nem más, mint a tartalom legitimizálása irányába tett – és végül is sikeresnek mondható – törekvés («Hitelre méltó ez a beszéd (*pistos ho logos*)», *2Tim 2,11; 1Tim 1, 15; 3,1; 4,9; Tit 1,13; 3,8*). Ez azonban csakis azért vált lehetségessé, mert a keresztény közösségek intézményes egyházakká való fejlődése azt a modellt tette magáévá és juttatta diadalra, amely csírájában a pasztorális levelekben már megtalálható¹. Az ezekben a levelekben feltáruló Egyház ugyanis már tudatában van annak, hogy a társadalom látókörébe került, hogy környezetében hiteles közösségként kell fellépnie, mindenkit meggyőzve arról, hogy a keresztények nem erkölcstelenek és nem felforgatók. Jóllehet Krisztus visszatérte a pasztorális levelekben még mindig időben elérhető eseményként van jelen a láthatáron (*2Tim 3,1-9; 1Tim 6,14: «örizd a parancsolatot tisztán és feddhetetlenül egészen a mi Urunk Jézus Krisztus megjelenéséig»; Tit 2,13: «várva a boldog reményt és a mi nagy Istenünk és Megváltónk Jézus Krisztus dicsőségének a megjelenését»*), a várakozás ideje mellett most már a világban való életre való berendezkedés követelménye is érzékelhető – és rövid időn belül a berendezkedés fel is váltja a várakozást, amely beláthatatlan időbeni távolságra kerül. Ez a berendezkedés azonban csak akkor lehetséges, ha az Egyház nem kelt botrányt és alkalmazkodik kora illendőségi normáihoz.

Belső szerveződés és a társadalomhoz való viszony

Timóteus és Titusz, mint Pál közvetlen munkatársai, tulajdonképpen kiegészítik egymást és beszédesen tükrözik azt az adott körülményekhez való alkalmazkodási elvet, amely a pasztorális levelek legfőbb jellemzője, s amelyet maga Pál is mindig vallott (*IKor 9,19-23*). A *Galata* levél tanúsága szerint ugyanis, az apostolok és a jeruzsálemi presbiterek döntése értelmében, amely elvetette a zsidó szokások megtartásának a szükségességét, a görög származású Titusznak nem kellett körülmetélnie (2,3). Ezzel szemben a zsidó származású Timóteust² – rövid idővel a döntés után – Pál, mielőtt magával vitte volna, a lysztrai zsidókra való tekintettel körülmetéltette (*ApCsel 16,3*). Ezután pedig «a városokban, amelyeken áthaladtak, közvetítették az apostolok és a jeruzsálemi presbiterek által hozott határozatokat, azt tanácsolva, hogy tartsák meg azokat» (*ApCsel 16,4*).

Timóteus és Titusz személyén keresztül a pasztorális leveleket tulajdonképpen azon törekvés kifejezésének is tekinthetjük, amely a zsidóságból és a görög-római kultúrkörből származó Krisztus-hívőket egy közös tanítást elfogadó és valló, azonos magatartás szerint élő, illetve egy közös elvek alapján szerveződő és működő egyházi közösséggé akarta összekovácsolni. Ezt pedig csakis egy rendezett közösségben lehetett megvalósítani, ami magyarázza egyrészt a hamis tanítók elleni fellépést – ami erőteljesen megnyilvánul a levelekben –, illetve a korabeli paternalista családi modell elfogadását és alkalmazását a keresztény közösség szervezeti rendszereként. A pasztorális levelek alapjában véve egy olyan vertikális hierarchia szerint szerveződő

¹ Alexandre Faivre, *Ordonner la Fraternité. Pouvoir d'innover et retour à l'ordre dans l'Eglise ancienne*, Paris, 1992, 71-72, 387-388.

² *2Tim 3,15* («legifjabb korodtól ismered a Szent Iratokat» – *hiera grammata*).

modellt kínálnak, ahol «istenfélelemmel» (*eusebeia*-val¹) kell elfogadni a tanrendszert², illetve a közösségben és a társadalomban elfoglalt helyet, s annak a helynek megfelelően is kell élni és viselkedni. Az ily módon szervezett és működő közösségben nincs helye az eltérő, «egészségtelennek» ítélt véleménynek és magatartásnak. Ezek egyszerűen elítélendők, minden meggyőző érvelés nélkül.

Véleményem szerint a pasztorális leveleket nem szabad *corpus*-ként tekinteni és főleg nem az Újszövetségben elfoglalt helyük szerint kell őket olvasni és elemezni; hanem a *2Tim*, *1Tim*, *Titusz*, vagy talán a *2Tim*, *Titusz*, *1Tim* sorrendben.

A *2Tim* elsősorban arra a kérdésre próbál választ adni, hogy Timóteus milyen egyéni erényeket fejlesszen magában és mire figyeljen, mint szolgálattevő, akinek feladata elsősorban a tanítás, az evangélium hirdetése, szemben a hamis tanítókkal: «légy mindenben elővigyázatos, viseld el a megpróbáltatást, csináld az evangélista munkáját (*ergon poiésion evangelistou*), teljesítsd tökéletesen a szolgálatodat (*diakonia*)» (*2Tim* 4,5).

A levél szerzője szerint, «Isten rabszolgája (*doulon de kyriou*) ne legyen veszekedős, hanem mindenkivel szemben befogadó, tanításra képes, türelmes a megpróbáltatásban. Az ellenkezőket szelíden kell visszafogadnia, arra gondolván, hogy Isten talán megadja majd nekik a megtérést, az igazság megismerését, és észre térnek, miután kikerülnek majd a sátán hálójából, amely fogva tartja őket, alárendelve az ő akaratának» (*2Tim* 2,24-26).

A *2Tim*-ban még erőteljesen jelen van a várakozás, s elérhetőnek tűnik az idők végezte, Krisztus visszatérése (4,8): «Esedezve kérlek Isten és Jézus Krisztus előtt, akinek meg kell ítélnie az élőket és a holtakat, az ő Megjelenésének (*epiphaneia*) és Királyságának (*basileia*) a nevében: hirdesd az ígét, erősködj akár alkalmas, akár alkalmatlan, cáfolj, fenyegezz, buzdíts, fáradhatatlan türelemmel és a tanítás gondjával» (4,1-2).

A *2Tim* 6,1 – amely a Pál kézföltétele által elnyert isteni karizmáról (*charisma tou theou*) beszél – még arra a Timóteusra emlékeztet, akit személyes képességei miatt Pál, annak idején, közvetlen munkatársává választott, illetve bizonyos feladatok ellátásával megbízott. Itt tulajdonképpen a *személyes képességeken* van a hangsúly – ami egy ‘karizmatikus’-nak is nevezhető személyt feltételez –; és szó nincs már eleve meghatározott és körülírt közösségi szerepről, amelyet megüresedés esetén be lehet tölteni. A nagy német szociológus, Max Weber (1864-1920) gondolataival élve, azt lehet mondani, hogy – és ez tükröződik a pasztorális levelekben is – a karizma még mindig személyhez kötött, s csakis az intézményesedés folyamatának előre haladtával válik el a személytől és kötődik a funkcióhoz³. Amennyiben azonban, valaki nem rendelkezik az egy adott (vezető) szerep betöltéséhez szükséges képességekkel, magának a szerepnek a betöltése semmiféle formában nem ruházza fel azokkal az illetőt.

¹ Lásd E. Peretto, «Piété», *Dictionnaire Encyclopédique du Christianisme Ancien*, Paris, 1990, vol. II, 2042-2043.

² *2Tim* 2,10 («amit tőlem a számos tanú igazolásáról hallottál, azt közöld megbízható emberekkel, akik alkalmasak arra, hogy másokat tanítsanak»); *2Tim* 2,23 («kerüld az esztelen és értelmetlen kutatást, hiszen tudod, hogy csak vitát szülnek»).

³ Max Weber, *Sociologie des religions*, Paris, 1996, 251-255. Lásd még Pierre Bourdieu, «Genèse et structure du champ religieux», *Revue française de sociologie* 12, 1971, 295-334; Gerd Theissen, *Histoire sociale du christianisme primitif*. (Le Monde de la Bible, 33), Genève, 1996, 263-294.

A *2Tim* 6,1-el ellentétben azonban az *1Tim* 4,14 arról tudósít, hogy Timóteust maguk a presbiterek választották: «Ne hanyagold el azt a karizmat, amely benned van, s amelyet egy prófétai közbelépés nyomán nyertél, amit a presbiterium kézfeltétele kísért (*tón cheirón tou presbyteriou*)». Itt kell megjegyezni azt az alapvető tényt is, hogy az első két évszázadban a közösségi megbízások vagy szerepek nem szakrális jellegűek és semmi papi funkció nem kötődik hozzájuk. Csupán a harmadik század közepe táján kezd a már kialakult egyházi hierarchia szakrális, papi jellegűt öltetni – ami az intézményesülési folyamat második szakasza.¹

Megítélésem szerint az *1Tim* és a *Titusz* levelet a *2Tim* továbbgondolásának kell tekinteni. Ezekben ugyanis már sokkal konkretábban megjelennek a világban való berendezkedésre, illetve a közösségek megszervezésére és belső működésére vonatkozó útmutatások. Az igaz tanítás hirdetése, a hamis tanítókkal szembeni fellépés, ezekben a levelekben is fontos helyet foglal el – itt azonban konkrét, a mindennapi életből fakadó külső és belső problémákkal is szembe kell nézni.

Elsőrendű probléma a fennálló politikai-társadalmi rend tisztelete, illetve az iránta tanúsított lojális magatartás :

1Tim 2

1. Mindenekelőtt azt tanácsolom tehát, hogy végezzenek könyörgéseket, imákat, esedezéseket, hálaadásokat minden emberért, 2. a királyokért és az összes előljárókért, azért, hogy nyugodt és zavartalan életet élhessünk, istenfélelemben és méltóságban. 3. Ime, mi a jó, és mi az, ami tetszik az Istennek, a mi Megváltónknak (*tou sôtéros hémón theou*)...

Tit 3

1. Emlékeztess mindenkit arra, hogy alá kell rendelni magukat a tisztségviselőknek és a hatóságoknak, gyakorolni kell az engedelmességet, és késznek kell lenni minden jócselekedetre, 2. senkit nem (szabad) szidalmazni, el kell kerülni a vitákat, jóindulatúnak kell mutatkozni, és minden ember iránt tökéletes szelídséget kell tanúsítani.

Ezt a kifelé irányítottságot a közösség belső rendjére – és annak keretében is a nők magatartására – vonatkozó utasítás követi. Kétségtelen, hogy a szerző szemében a nők közösségi helyzetének a pontos meghatározása az, ami egyrészt a belső rendet, másrészt pedig a külvilág felé a tiszteletreméltóságot biztosíthatta. Ez jut kifejezésre a tisztességes viselet, a tanítás alatti csendben levés, az attól való eltiltás, illetve az anyaság ajánlására vonatkozó kitételekben (*1Tim* 2, 9-15)².

Érdekes módon közvetlen a nőkre vonatkozó utasítások után következik a közösség belső megszervezésére, illetve a megbízásokra/szolgálatokra vonatkozó útmutatások. Ezek nem arról tájékoztatnak, hogy az illető mire vállalkozik, hanem elsősorban arról, hogy az illető milyen erényekkel és képességekkel kell rendelkezzen ahhoz, hogy egyáltalán szolgálatra pályázhasson:

1Tim 3

Titusz 1

¹ Jakab Attila, *Evolution sociale et institutionnelle du christianisme alexandrin (IIe et IIIe siècles)*. (Christianismes anciens, 1), Bern – Berlin – Bruxelles – etc., 2001, 175-214; Jakab Attila, «A kezdetek varázsa. Intézményes fejlődés az ókeresztény korban», *Egyházfórum* 15, 1999/3-4, 74-87.

² Cécile Dibout – Alexandre Faivre, «Les chrétiennes, entre leurs devoirs familiaux et le prestige de l'épiscopat. Un dilemme aux sources de la documentation canonico-liturgique», *Laval théologique et philosophique* 49, 1993, 69-92.

³ Hogy a levélben nem diákonusokról van szó azt a 4,6 bizonyítja, ahol Pál «Jézus Krisztus jó szolgájá»-nak (*kalos diakonos Christou Iésou*) nevezi Timóteust. Lásd Alexandre Faivre, «Les

episkopos

1. aki episzkopátusra (*felügyeletre*) törekszik, az jó dolgot kíván. 2. Szükséges azonban, hogy az episzkoposz legyen feddhetetlen, egyszer nősült, hogy legyen józan, mértéktartó, előzékeny, vendégszerető, rátermett a tanításra, 3. sem iszákos, sem kötekedő, de jóindulatú, a pereskedés ellensége, a pénzzel szemben közömbös, 4. aki jól tudja kormányozni a saját házát, és aki a saját gyermekeit tökéletesen méltó módon képes engedelmisségben tartani. [5. Hiszen az, aki nem képes kormányozni a saját házát, hogyan tudna gondot viselni az Isten gyülekezetére (*ekklesia tou theou*)] 6. Ne legyen újonnan megtért... 7. Ráadásul szükséges, hogy a kívülállók is jó véleményekkel legyenek róla, attól való félelemben, hogy nehogy gyalázatba keveredjen...

diakonoi

8. A szolgálattevők³ szintén legyenek tiszteletreméltóak, egyenes beszédűek (*mé dilogous*), mértéktartóak a borivásban, olyanok, akik kerülnek a tisztességtelen haszonlesést. 10. A hit misztériumát (*mystérion és pisteós*) őrizték tiszta lelkiismeretben. 11. Először próbára kell őket tenni, és azután, ha kifogástalanok, elfogadhatóak a szolgálatra (*diakoneitósan*). 11. Hasonlóképpen a nők is legyenek méltóak, ne rágalmazóak, józanok, mindenben hűségesekek. 12. A szolgálattevők legyenek egyszer nősültek, akik jól tudják kormányozni a saját gyermekeiket és a saját házukat. 13. Akik ugyanis jól szolgálnak (*kalós diakonésantes*), tiszteletreméltó rangot szereznek, és biztosítást a Jézus Krisztusban való hitben.

A közösséget illetően az *1Tim* kitér az idős és a fiatal, a férfiak és nők iránti magatartásra (5,1-2) – ami a *Titusz* levélben bővebb (2,1-8) –, majd részletesebben kifejti az özvegyekre vonatkozó utasításokat (5,3-16). A szerző érdekes módon

7. Az episzkoposz, végeredményben mint Isten (gazdasági) felügyelője (*hós theou oikonomon*), kifogástalan kell hogy legyen: nem önhit, nem ingerlékeny, nem iszákos, nem kötekedő, nem kapzsi a tisztességtelen haszonra, 8. hanem ellenkezőleg vendégszerető, a jó barátja, mértéktartó, igaz, tisztességes, fegyelmezett, 9. (aki) kötődik a biztos, a tanításnak megfelelő tanításhoz (*tou kata tén didachén pistou logou*)...

diacres à l'époque paléochrétienne», *Connaissance des Pères de l'Eglise* n° 57, 1995 (*Le diaconat*), 9-17.

megkülönbözteti az özvegyeségi állapotban élőket (5,3-8) az özvegyi státussal rendelkezőktől (5,9-16). Ez utóbbiak közül kizárja a 60 évnél fiatalabbakat. A fiataloktól pedig elvárja, hogy újra férjhez menjenek, gyermeket szüljenek és gondját viseljék a házuknak (5,14). Ez azért is fontos, mert szemmel láthatólag az özvegyi státussal rendelkező nők ellátásáról maga a közösség gondoskodott (5,16).¹

Az *1Tim* -sal ellentétben a *Titusz* levél szerzője nem beszél az özvegyekről. Számára az idős hölgyek kötelessége a fiatal nőket arra tanítani, hogy szeressék a férjüket és gyermekeiket, illetve hogy jók és a férjük iránt engedelmesek legyenek (2,4-5).

Érdekes módon az *1Tim* levél szerzője nem a szolgálatoknál, hanem a közösségben fellelhető állapotok (és státusok) keretében említi a presbitereket – ellentétben a *Titusz* levél szerzőjével, aki viszont a tényleges szolgálattevőt, a *diakonos*-t mellőzi.

1Tim 5

17. A presbiterek, akik jól elnökölnek (*hoi kalós proestótes*), kétszeres megbecsülést (*díplés timés*) érdemelnek, főképpen azok, akik a beszédben és a tanításban is fáradoznak. (...)

19. Presbiter ellen ne fogadj el vádat, csak két vagy három személy tanúvallomása alapján. 20. A vétkeseket mindenki előtt ródd meg, azért, hogy a többiek elrettenjenek. (...)

22. Ne siess akárkire feltenni a kezedet.

Titusz 1

5. Azért hagytalak Kréta szigetén, hogy befejezd a szervezést, és hogy minden városban presbitereket (*presbyteroi*) állíts, az utasításaimnak megfelelően. 6. Minden egyes jelentkezőnek feddhetetlennek kell lennie, egyszer nősültnek, (olyan) hívó gyermekekkel rendelkezőnek, akiket nem lehet rendetlen étellel megvádolni és akik nem engedetlenek.

A közösségi állapotokat tárgyaló rész utolsó megszólítottjai a rabszolgák². Számukra a töretlen engedelmesség a mérvadó, függetlenül attól, hogy a gazdájuk hívő vagy nem hívő (*1Tim* 6,1-2). A szerző ezzel is azt akarja a külvilág tudomására hozni, hogy a keresztény közösségek semmiféle formában nem folytatnak felforgató tevékenységet: az állami tisztségviselők iránti tisztelet megadáستól a rabszolgaság intézményének az elfogadásáig ők mindent készek tiszteletben tartani, és a fennálló politikai-gazdasági-társadalmi rendhez teljes mértékben alkalmazkodni. Maga a *Titusz* levél sem mond mást; ő is ezt a szellemiséget képviseli teljes mértékben (2,9-10).

Amennyiben elfogadjuk a pasztorális levelek keletkezési helyét és idejét – Kis-Ázsiai (talán Efezus) a II. század első évtizedeiben – akaratlanul is felötlük az a gondolat, hogy a világban berendezkedő keresztény irányzat Pállal igyekszik magát legitimizálni, szemben azzal a János nevéhez kapcsolódó és apokaliptikus színezetű kereszténységgel szemben, amely viszont a Birodalom elutasítását és a vele való szembehelyezkedést választotta. Bizonyára nem véletlen, hogy az *Apokalipszis*-t hosszú ideig elutasító Kelet a világhoz való folytonos alkalmazkodást vallja, míg az azt

¹ Az özvegyekre és a diakonisszákra vonatkozóan lásd Anne Jensen, *Femmes des premiers siècles chrétiens*. (Traditio Christiana, 11), Bern – Berlin – Bruxelles – etc., 2002, XXX-XXXIII, 162-179.

² A rabszolgasággal kapcsolatosan lásd Richard Klein, «Die frühe Kirche und die Sklaverei», *Roma versa per aevum. Ausgewählte Schriften zur heidnischen und christlichen Spätantike*. (Spudasmata. Studien zur Klassischen Philologie und ihren Grenzgebieten, 74), Hildesheim – Zürich – New York, 1999, 322-355.

elfogadó Nyugatot az erőteljes dualizmus és a világgal való folytonos összeütközés jellemzi.

Társadalom- és intézménytörténeti megfontolások

Ami a pasztorális levelek képviselte egyházszerkezeti modellt illeti, azt kell mondanunk, hogy hosszú távon az vált általánosan elfogadottá és uralkodóvá, mivel a kereszténység fejlődése szempontjából – és szociológiailag nézve is – ez bizonyult a legéletképesebbnek¹, hiszen teljes mértékben felhasználta a korabeli társadalom intézményes struktúráit és intézményesülési folyamatát a környezetével való összhangkeresés szellemében vitte véghez.

Mindez az ókereszténységben rejtőző kreativitásnak és dinamizmusnak a beszédes bizonyítéka. Az ókereszténység ugyanis olyan szilárd és jól szervezett intézményrendszert volt képes kifejleszteni, amely hosszú évszázadokon keresztül megállta a helyét a történelem viharáiban. A modern korban azonban ennek az összhangnak vége. A társadalom struktúrái a modern korban nemcsak, hogy megváltoztak, de úgy tűnik, hogy folytonosan alakulnak. Tudatában kell lennünk tehát annak, hogy egy átmeneti korban élünk – hasonlóan ahhoz a korhoz, amely a kereszténység diadalához vezetett.

A korai kereszténység átvette és szentesítette kora paternalisztikus családi modelljét, amely az intézményesedett egyházszerkezet révén nemcsak, hogy megerősödött a társadalom egészében, hanem bizonyos mértékben szakralizálódott is – különösen a hatalmi viszonyok terét illetően.

Ennek a rendszernek a sarokköve a család, és elsősorban a családfő (a *pater familias*²) – az Atya minden értelemben. Modern korunkban azonban éppen az atya fogalma esett szét és mosódott el, aminek csupán járuléka a szerepek felcserélése, illetve kiegyenlítődése: nő és férfi, illetve szülők és gyermekek között.

Véleményem szerint a pasztorális levelek szerzői – többek között – felismerték saját koruk kihívásait, és keresték a megfelelő válaszokat. Ha a mai egyházi intézményrendszer több figyelmet szentelne a saját tényleges történelmének és hagyatékának a megismerésére talán könnyebben elsajátíthatná azt a módszert, amely segíthetné a kihívások megválaszolásában. Állandóan szembehelyezkedni a világgal kétségtelenül kényelmes helyzet. A mással való folytonos szembennállással ugyanis el lehet kerülni a saját magával való kénytelen szembenézés kényelmetlen helyzetét. Kétségtelen, hogy Jézus szavai megnyugtatóan hathatnak: egyháza fennmarad a világ végezetéig (vö. *Mt* 16,18). Ellenben azt semmiképpen nem szabadna szem elől téveszteni, hogy a hívek számára vonatkozóan semmi utalás nincs az Írásokban. Belátható időn belül pedig az Egyháznak, mint intézménynek, semmi reménye arra, hogy elveszített társadalmi befolyását oly mértékben visszanyerje, hogy az általa képviselt erkölcsi rendet társadalmi rendként is érvényesíteni tudja.³

Meggyőződésem szerint a pasztorális levelek szerzői a jövő felé tekintettek és építők voltak, akik közösségeik fejlődését a szívügyüknek tartották. A mai Egyház azonban többnyire a múltba tekint és abból igyekszik menteni a menthetőt, ahogyan azt hajdanán a hivatalos római birodalmi vallás is tette – mielőtt a dinamikus fejlődő kereszténység át nem vette a helyét. A I.-II. század fordulóján azonban ez még nem volt

¹ Ezzel kapcsolatosan lásd Alexandre Faivre, *Ordonner la Fraternité*, 361-394.

² *Római történeti kézikönyv*, Budapest, 2001, 361.

³ Lásd Danièle Hervieu-Léger, *Catholicisme. La fin d'un monde*, Paris, 2003.

előre látható, mint ahogy ma sem igazán lehet még látni, hogy melyik vallási irányzat lesz képes arra, hogy hosszú távon peremre szorítsa a kereszténységet. Nyugat-európai viszonylatban azonban egyáltalán nem kizárt, hogy ezt az Iszlám hajtja majd végre.

Dr. Boleratzky Lóránd:

Ordass és Mindszenty

Ordass Lajos evangélikus püspök, valamint Mindszenty József bíboros esztergomi érsek halálának a közelmúltban közel negyedszázados évfordulója jó alkalmat szolgáltat arra, hogy mindkét egyházfejedelem életútját, esetleges kapcsolatukat szemügyre vegyük, annál is inkább, mert azok közül, akik őket közről ismertük, egyre kevesebben élünk.¹

Nemcsak azért indokolt a két egyházfejedelem szerepének a vizsgálata, mert egyházukban meghatározó szerepet töltek be, hisz Gergely Jenő megállapítása szerint Ordass püspök olyan nimbuszra tett szert, mint a katolikusoknál Mindszenty bíboros,² illetve azért is, mert a politikai sajtó 1948-ban az egyházi iskolákért folytatott küzdelemben – Mihályfi Ernő kezdeményezésére – „evangélikus Mindszentynek” titulálta Ordass a bíboros hajthatatlanságára utalva. Ez az előítélet – főleg keletnémet hatásra – a német nyelvterületen helyenként mindmáig fennmaradt.

Amikor az egyházaknak a kommunista diktatúrával szembeni ellenállásáról van szó, rendszerint csak Mindszenty neve szerepel, melyhez talán az is hozzájárult, hogy a bíboros Emlékirataiban³ nem esik szó Ordassról, holott Turóczy Zoltán evangélikus püspök mellett kétségkívül ő volt a rendszer legismertebb, a keresztény egyházakat súlyosan érintő áldozata.

Ordass és Mindszenty egyházuk integritásáért és identitásáért és egyben nemzetük szabadságáért is küzdtek, melyért mindketten börtönt is vállaltak. Egyikük sem ingott meg, nem tettek engedelményt lelkiismeretüknek, mert tisztában voltak azzal, hogy az államhatalom emberei ígéreteiket úgysem tartják meg. Példamutató helytállásuk irányfényt sugároz a jelenben és a jövőben való szilárd helytálláshoz. *Explore the past - discover the future*, – kutasd a múltat, fedezd fel a jövőt, mondja az amerikai mondás.

Életútjukban sok azonosság fedezhető fel, mégis alapvető eltérések találhatók. Ha röviden jellemezni akarjuk, hogy külföldről miként látják őket, mutassunk rá két velük kapcsolatos megnyilatkozásra.

A Minnesota állambeli Wilmar norvég eredetű Vinje elnevezésű evangélikus templomában Krisztus tanúit tartalmazó, a templom kerek főterét díszítő névsorban a 78. név Ordass Lajosé, a norvég ellenállási mozgalom hősének: Berggrav érseknek a neve mellett. Ennek a megtiszteltetésnek az értékét az növelte, hogy a névsorban ő volt az egyetlen élő személy.⁴

Mindszenty József 1974. június 14-én áldotta meg Los Angelesben az 56-os emlékművet, melynek lábazatánál bronz portréja mellett ez olvasható: „Harcolt egész

¹ Ordass Lajos 1901-1978-ig, Mindszenty József pedig 1892-1972-ig élt. - Valószínűleg az az egyedülálló eset fordult elő, hogy nővéremet Mindszenty József, bátyámat pedig Ordass Lajos eskette. Az eskeztéstől függetlenül is jó kapcsolatban, sőt barátságban voltunk egymással.

² Gergely Jenő-Kardos József-Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon. Budapest, 234.1.

³ Mindszenty József: Emlékirataim, Budapest, 1989.

⁴ Terray László: Nem tehetett mást. Budapest, 1990, 200.1.

életében – mindig közel a mártíromsághoz – ennek a földnek minden nemzete szabadságáért és igazságáért.”¹

Ennek a két emlékműnek a felirata jól a lényegre tapint, jól jellemez két mindvégig helytálló főpásztort; az egyiket szorosán egyházi téren mozgó személynek, a másikat a világegyházban, nemzetekben gondolkozó, politikai szerepet is vállaló személynek látja a külföld.

De van köztük számos hasonlóság is.

Mindketten többgyermekes családból származnak; Ordass tanítói család hat gyermeke közül az ötödik,² Mindszenty szülei szőlő- és földművesek voltak és ő is hatgyermekes családban elsőként látta meg a napvilágot.³ Az otthoni vallásos légkör és nevelés elhatározó jelentőségű volt mindegyikük jellemének a kialakulásához.

Magyarságuknak úgy is hangot adtak, hogy Pehm József Mindszentyre, Wolf Lajos pedig Ordassra magyarosított, az utóbbi 1944-ben tiltakozásul a német megszállás miatt.

Ugyanabban az évben: 1948-ban vetik mindkét egyházfejedelmet börtönbe, bár Mindszenty előzőleg 1919-ben a kommunisták, 1944-ben pedig a nyilasok börtönét már megismerte. A baloldaliak az evangélikus egyházban Ordass püspököt, a katolikusban pedig Mindszenty esztergomi érseket, a két "reakciós" főpapot tartották az egyházi ellenállás vezetőinek és a liquidálásukra törekedtek. Az Ordass-per a Mindszentyvel való leszámolás főpróbájaként is felfogható.⁴

Az államhatalom képviselőivel folytatott tárgyalások során Ordass Lajos Berggrav norvég érsek tanácsait⁵ követi, aki szerint az egyház szabadsága érdekében folytatott küzdelemben az érveket nem szabad politikai aspektusokkal keverni, hanem a küzdelmet a Szentírás és a Hitvallási iratok alapján állva kell folytatni.

Először a kisebb egyházakat akarták a kommunisták térdre kényszeríteni, de Ordass részéről váratlanul erős ellenállásra akadtak. A katolikus egyház feltételek teljesítéséhez kötötte a tárgyalásokat s mivel ezeket a kormányzat nem teljesítette, Mindszentyvel nem is került sor érdemi tárgyalásokra.⁶

Mindszenty a katolikus egyház teljes súlyával védi az egyház jogállományát, igénybevéve a kánonjog alapján a kiközösítés lehetőségét is. A primások korábbi zászlósúri feladatköréből kifolyólag igényt tart az egyház jogainak védelmezése mellett a nemzet jogainak védelmező kötelességére is.

Mindkét egyházfő hangoztatja, hogy az egyházi iskolákról önként nem mondhatnak le, mert az iskolák az egyház testéhez tartoznak és ahhoz az egyház tagjai mindvégig ragaszkodnak.

Helyesen értékeli ifj. Fabinyi Tibor, amikor a Mindszenty által vezetett harcot inkább „ellenállásnak”, míg Ordass szerepét inkább az egyház alapvető érdekeinek a megvédésére irányuló küzdelemnek látja. Ordass a magyar népnek a kommunizmus

¹ Az angol eredeti szöveg: "This monument was blessed on June 14th 1974 by his eminence + Joseph Cardinal Mindszenty. He fought all his life - always near to martyrdom - for freedom and justice for all nations of this earth". -The grateful Hungarians 1976.

² Ordass Lajos: Önéletrajzi írások. Bern, 1985, 12.1

³ Mindszenty József i.m.13.1.

⁴ Czenthe Miklós: Az Ordass per sajtóvisszhangja. - Evang.Naptár 1998, 47-51.1.

⁵ Ordass Lajos: Akikkel az Úton találkoztam. Budapest, 1996, 41.1. "Nem elsietni a dolgokat, de egy pillanatra sem elkésni. - Kicsi és nagy dolgok között élesen különbséget tenni. -Tisztára a Biblia és a Hitvallási iratok alapján állva folytatni a küzdelmet. - Lehetőleg semmit sem feljegyezni! Inkább vesszen el valami az emlékezetből, mint följegyzésekkel okot adni a vádaskodásra."

⁶ Mindszenty i.m. 220.1.

elleni küzdelmében Mindszentyhez hasonlóan nem szimbólum volt, hanem egyházának legfőbb védelmezője. Spirituális példaképe Gandhi, nem pedig VII. Gergely volt.¹

A pártállam azonban nem ismer más hatalmat a sajátján kívül és 1948-ban elhatározzák – májusi pártbizottsági határozatban – az egyházi iskolák felszámolását, melyre az 1948. évi XXXIII. tc. tesz pontot. Ortutaynak ez nem okoz lelkiismereti problémát, hisz ő titokban már 1945 tavaszán – más név alatt – a kommunista pártnak is tagja.²

Először Ordass Lajos ellen indul meg a koncentrált támadás, akit Mihályfi – megbélyegző értelemben – „evangélikus Mindszentynek” nevez, aki hajthatatlan, kompromisszumra képtelen személy.

Evangélikus részről Vladár Gábor volt igazságügyminiszter, Ordass Lajos bányakerületi felügyelője készíti el az egyház jogi álláspontját tartalmazó dokumentumot, amely történelmi, teológiai és jogi alapokra építve vázolta fel az egyház igényét birtokállományának sértetlen fenntartására, a szabad vallásgyakorlatra, az iskolákra, a sajtóra, a diakóniai szolgálatra, az önigazgatásra és az állami pénzügyi támogatásra egyaránt.³ Rákosi válasza az volt, hogy „nem ellentámadást, hanem loyális nyilatkozatot vár tőlünk.” Ezzel elindult az őrségváltás az evangélikus egyházban, amely első lépésként az országos és kerületi felügyelők lemondásához vezetett. Ordass esetében a pohár azzal telt be Ortutay számára, hogy az 1948. május 21-i tárgyaláson kijelentette, hogy ha őt „Mindszenty reakciója képviselőjének” tartják és a reakció szolgálatába szegődés vádjának bunkójával akarják leütni és elnémítani, akkor ilyen feltételek mellett tárgyalni nem hajlandó. Egyházunk népe ragaszkodik iskoláihoz.⁴

Állami részről ezután a brutális erőszak időszaka következett. Először Ordass Lajos került börtönbe, akit külföldi adóssal szemben követelés elmulasztásának bejelentése miatt két évi börtönre és mellékbüntetésre ítélték, – azonban az igazi ok az egyház autonómiájának, az egyházi iskolák tántoríthatatlan védelmezése volt.⁵

Mindszenty József esztergomi érseket 1948 december végén tartóztatták le és koncepció perben a demokratikus államrend megdöntésére irányuló büntett miatt életfogytiglani börtönre ítélték.⁶ A nagy per egyetlen igaz vádpontja talán csak az lehetett, hogy a prímás meg akarta akadályozni, hogy a Szent Koronát az amerikaiak a kommunista vezetőknek kiszolgáltassák.⁷

Ordass büntetésének egy részét tizenöt katolikus lelkész társaságában töltötte a szegedi Csillagbörtönben, illetve a váci fegyházban, főleg kosárfonással. Mindszenty kihallgatása bántalmazások, az egyéniség megtörésére irányuló orvosi kezelés, sorozatos megaláztatások közepette zajlott és a tárgyalás is súlyos szabálytalanságok között történt.

Ordass kiszabadulása után – miután törvénytelen eljárásban az egyház külön fegyelmi bírósága – Ortutay megkeresésére – hivatalvesztésre ítélte, az evangélikus egyházban megszűnt az ellenállás. Arra az esetre, ha a püspök nem mondana le, vagy a fegyelmi bíróság nem mozdítaná el, büntetőpert készítettek elő Keken András Deák-téri

¹ Tibor Fabinyi jr.: Bishop Lajos Ordass and the Hungarian Lutheran Church. - Hungarian Studies 10/1, 1995, 71.1.

² Lásd: Kahler Frigyes: Lektor és jelentés. - Valóság 98/12, 25.1.

³ Vladár Gábor: Visszaemlékezéseim. Budapest, 1997, 320.1.

⁴ Ordass Lajos i.m. 287-288.1.

⁵ Boleratzky Lóránd: Az Ordass per. - Keresztyén Igazság, 1995/27, 15-25.1.

⁶ Mindszenty József i.m. 316-322 .1.

⁷ Márai Sándor: Töredék a Szent Koronáról. A nagy per egyetlen igaz vádpontja volt? - Magyar Nemzet. Millennium 1999. dec.24.

és Kendeh György kelenföldi lelkész ellen, azonban Ordass állásvesztésre ítélese után erre már nem volt szükség, így "csak" Kistarcsára internálták, majd állásukból kitették őket.¹

Az egyházi ellenállás összeomlásának több oka volt. Mindenekelőtt az állami részről egyre erősödő megfélemlítés, amely egzisztenciálisan fenyegette a rendszerrel és egyben az egyházi vezetőséggel szembenálló személyeket. A püspökök az egyházban diktatori hatalommal rendelkeztek és mivel ők feleltek a szocialista irányvonal építéséért, hatalmukkal sokszor visszaéltek.

Az állam részéről sokszor kézben tartották, zsarolták azokat a személyeket, akik a múltban elkövetett félrelépésük miatt sebezhetőek, pl. erősen jobboldaliak voltak. Ezek, hogy bizonyítsanak, mint pl. Dezséry, beléptek a szociáldemokrata pártba és az egyesüléskor automatikusan a kommunista párt tagjává váltak.

Egyéni érvényesülési vágy vezetett sokakat egyházi tisztség elnyeréséhez, melynek ára a rendszer kiszolgálása volt. Darvas József, vagy Mihályfi Ernő közismerten ateisták voltak, akiket az államhatalom nyomott be magas egyházi tisztségbe. Az utóbbinak, bár az egyetemes felügyelő az evangélikus egyház alkotmánya szerint a legmagasabb tisztséget tölti be, még egyházi temetése sem volt.

Helytelen teológiai értékelés a kommunista államhatalommal való együttműködés szükségességét hangoztatta. Barth Károly református teológiai tanár (Basel) 1951. szept. 16-án kelt, engedélye nélkül nyilvánosságra hozott levele² ilyen irányú volt. De maga a diakóniai teológia hamis ideológiája is végső soron politikai célt szolgált.³

Igaza van Turóczy püspöknek, amikor azt írja, hogy az egyházat csak belülről lehet elpusztítani, azt csak belső árulók pusztíthatják el; az egyháznak a hitehagyó emberek a legnagyobb ellenségei.⁴ Ez persze nem azt jelenti, hogy az állami diktatúra nem tud súlyos károkat tenni az egyházak életében, de ha az egyháztagokban erős a hit, a poklok kapui sem tudnak rajta erőt venni. A meghurcoltak, vértanúk vére erősíti az egyházat. A norvég egyházi ellenállási mozgalom a második háború alatt megmutatta, hogy az egységes fellépés milyen eredményekre képes.⁵

Ordass Lajos börtönbüntetésének letöltése után, – miután kedvezményt nem kért – teljes visszavonultságban élt 1956 nyaráig, Mindszenty József pedig a váci fegyház után némileg emberibb körülmények közé került Püspökszentlászlón, illetve Felsőpetényben, ahol háziőrizetben tartották.

A Sztálin visszaéléseit feltáró szovjet XX. pártkongresszus után hazánkban is elindult az erjedési folyamat és mintegy 23 ezer törvénytelen ítélet felülvizsgálatára került sor. Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának galyatetői ülésén résztvevő külföldi egyházi vezetők tárgyalásainak eredményeképpen sor került Ordass Lajosnak 1956. október 5-én az állami, két nappal később pedig az egyházi rehabilitációjára, amely megállapította, hogy bűncselekményt nem követett el és ezért püspöki szolgálatában beiktatásától kezdve megszakitás nem történt. Dezséry László október 30-án történt lemondása után a püspök következő nap – a hatóságok beleegyezésével – átvette hivatalát, és egyben az országos egyház vezetését is.⁶

¹ Ordass Lajos i.m. 357.1.

² Lásd: Dieter Koch (szerk.) Karl Barth. Offene Briefe 1945-1968, Zürich, 1984, 274.1.

³ Vilmos Vajta: Die diakonische Theologie im Gesellschaftssystem Ungarns. Frankfurt am Main, 1987, 5-188.1.

⁴ Turóczy Zoltán: Ne félj. Cleveland, 1975, 129.1.

⁵ Lásd a Berggrav Eivindről szóló tanulmányt Ordass Lajos: Akikkel az Úton találkoztam. Budapest, 1996 c. könyv 39-54. lapján.

⁶ Ordass Lajos: Önéletrajzi írások. Bern 1987, 558-564.1.

Mindszenty Józsefet ugyanaznap szabadították ki felsőpetényi házi őrizetéből és Budapestre vitték Pálincás őrnagy parancsnoksága alatt, akit később ezért kivégeztek. November 3-án Mindszenty József és Ordass Lajos szózatot intézett a magyarokhoz és a világ közvéleményéhez,¹ amelytől élelmiszer- és gyógyszersegítséget kért. Amikor másnap az oroszok megadásra szólították fel a parlamentben levőket, Mindszenty József az Amerikai Egyesült Államok követségére menekült, ahol Eisenhower elnök fél órán belül számára menedékjogot biztosított. 15 éven át, 1971. szeptember 28-ig marad a követségen, amikor is a Szentszékkal létrejött megállapodás értelmében elhagyja az országot és előbb Rómába, majd Bécsbe, a Pázmáneumba költözik.

Ordass Lajos Várady Lajos esperes tanácsára 1956. október 31-én Mindszentyvel találkozott barátságos köszöntése céljából. Arról azonban szó sem volt, hogy vele hosszasan tárgyalni tudott volna.

Amikor az 1957. novemberében Horváth János ÁEH elnök és a magyarországi evangélikus egyház között megindult tárgyalások nem vezettek eredményre, Mihályfi Ernő időszerűnek tartotta, hogy újra felmelegítse azt a vádat, hogy Ordass a forradalom alatt összeült Mindszentyvel és Ravasszal és hosszasan elbeszélgetett a magyar politikai helyzetről s nézeteik mindenben megegyeztek. A New York Herald Tribune párisi számának 1956. december 6-i számára hivatkozással két és fél órában jelölte meg a megbeszélés időtartamát. Felveti a kérdést, hogy mi keresnivalója van egy evangélikus püspöknek a „reakció megtestesítőjénél”.² Pálffy Miklós háromnegyedórás kihallgatásról tud.³

Később tisztázódott, hogy az Ordass-Mindszenty találkozóról a New York Herald Tribune párisi kiadványában a „The Cardinal Mindszenty Story” címen írt cikkben nem Mindszenty, hanem Vecsey József a szerzője annak az állításnak, amely pongyola fordítás és fogalmazás folytán került az újságba. Nyilvánvaló, hogy a cikkben közöltek nem felelnek meg a valóságnak.⁴

Az evangélikus egyház 1956 utáni viszonylagos szabad működését sem tolerálta sokáig az államhatalom. Az 1957. novemberében megindult tárgyalásokon, ahol tárgyalófélként az ÁEH elnöke egy kollaboráns egyházi csoportot is beerőltetett,⁵ Ordass nem volt hajlandó tizenöt, a forradalom kapcsán tisztségétől megvált egyházi személyt rövid úton visszahelyezni, mert ez nem is tartozott jogkörébe. Ezért aztán a tárgyalások megszakadtak és az egyház élére Grenák Károly miniszteri biztost neveztek ki, sőt a Déli egyházkerület lelkészeinek a kongruáját is megvonták. Ordass ezúttal sem hajolt meg az egyház önkormányzatát felfüggesztő intézkedések előtt, hanem szabotálta azokat.

Végül is 1958. június 18-án hatalmi szóval, immár másodizben, ezúttal véglegesen eltávolították püspöki tisztéből. Haláláig (1978. aug.14) visszavonultan élt. 33 évig volt de jure püspök, ebből azonban csak öt évet működhetett, mint püspök, azt is két részletben.

Állami részről 1990-ben, egyházi részről csak 1995-ben került sor rehabilitálására.

¹ Mindkét rádiószózat hiteles szövege olvasható: Mit cselekedjünk? (szerk.: Szépfalusi István) Osló-Bécs 1963, 44-50.l., és Mindszenty i.m. 435 és köv.l.

² Ordass Lajos i.m. 739-780.l.

³ Pálffy Miklós: Merre tart a Magyarországi Evangélikus Egyház. – Teológiai Szemle, 1958. jún.10. – Dezséry László 1958. július 6-i beszédében 2 órás megbeszélést tesz említést – Evangélikus Élet, 1958. július 6.

⁴ Ordass Lajos: Életrajzi írások. Bern 1987, 741-742 1.163. jegyzet.

⁵ Erről így írt (i.m. 713.l.) "Láttam már életemben mindenféle csúfságot, de ennyi izléstelenséget egy tömegben, mint ezen a tárgyaláson nemigen láttam még így sűrítve."

Ordass Lajos törvénytelenül megüresített helyére Káldy Zoltánt választották meg, aki az állami érdekeket hűségesen kiszolgálta, sőt a Lutheránus Világszövetség 1984-ben – figyelmen kívül hagyva, hogy az egyházkerület de jure törvénytelen püspöke – elnökévé választotta. Amikor az Ordass Lajos Baráti Kör elnöksége 1996 novemberében a Lutheránus Világszövetség elnökéhez fordult, kérve a püspök rehabilitálását,¹ még választ sem kapott.

Mindszentyt életének utolsó szakaszában hasonló méltánytalanság illetve törvénytelenység érte, amely életét megkeserítette.

Amikor Rómában a pápával találkozott, VI. Pál így szólt hozzá: „Te vagy és maradsz az esztergomi érsek és Magyarország primása. Munkálkodj és ha nehézségeid lesznek, fordulj Hozzánk mindenkor bizalommal.”

Rómába érte után a rendszer amnesztiát küldött utána, melyet azonban nem fogadott el. „Ezt az amnesztiát az elmúlt 15 év alatt nem kértem és nem fogadtam el, most is visszautasítom azzal, hogy a justizmord jóvátétele csak rehabilitáció lehet és semmi más.”² Mindszentynek a hit és egyház szabadságáért folytatott küzdelme, igazságtalan meghurcolása, sok éves rabsága, majd hosszú önkéntes száműzetése, valamint elvei mellett való kitartása olyan tekintélyt és megbecsülést szerzett számára, mellyel sem előtte, sem utána magyar emigráns az elmúlt negyven esztendőben nem dicsekedhetett.³

A magyar kultúrát, nyelvet, a nagyobb összetartást és a jövőbe vetett hitet erősítette németországi, belgiumi, portugáliai, angliai, kanadai, észak-amerikai, dél-afrikai, ausztráliai, új-zélandi útjai során, melyek közül némely államban többször is megfordult.

1973. november 1-én VI. Pál pápa egyházpolitikai megfontolásból, mivel kapcsolatait a magyar kormánnyal meg akarta javítani, a bíborostól az esztergomi érsegről és primási méltóságáról való lemondását kérte, melyre azonban a primás nem volt hajlandó, mivel attól tartott, hogy lemondásával a katasztrófális egyházi berendezést törvényesíti és lehetővé teszi a legmagasabb egyházi állásnak az újbóli betöltését. Tiltakozása ellenére a pápa 1974. december 18-án az érseki széket megüresedettnek nyilvánította, amit Mindszenty fájdalommal fogadott.⁴ Aki egyháza érdekében annyi szenvedést és méltánytalanságot vállalt, az nem érdemelt meg ilyen megalázó bánásmódot egyháztól.

Mindszenty József 1975. május 6-án váratlanul elhunyt. Máriazellben helyezték el ideiglenesen hamvait azzal, hogy ha „a hitetlenség csillaga lehull”, akkor kerüljön át az esztergomi bazilika kriptájába, amely 1991-ben meg is történt. A mariazelli temetésen a pápa nem képviseltette magát, azonban két bíboros, 11 püspök, kb. 300 magyar lelkész és több ezer hívő vett részt. Boldoggá avatása folyamatban van; ezt 1980-ban Füzér Julián brunswicki plébános indította el.⁵

Ordass Lajos temetése – rendelkezésének megfelelően – igen szerény körülmények között zajlott le a Farkasréti temetőben. Gyászjelentés sem volt, az emberek egymástól szereztek tudomást a temetés időpontjáról. A prédikáció nélküli szertartást a gyülekezet két lelkésze végezte. Csengődy László imádságban hálát adott a világosságért, amivel Isten az évek sötétségében ragyogóvá tette őt. Áttetszővé, mint aki bátorság-

¹ Keresztyén Igazság, 1997/33 szám, 32-34 lap.

² Haas György: Egy fényes csillag. - Új Magyarország, 1992 márc., 31. szám 15.lap

³ Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza, 1945-1985. München, 1985, 342.l.

⁴ Mindszenty József i.m. 495.l.

⁵ Borbándy Gyula i.m. 343.l.

gával benne tudta reménységének gyökerét. A tisztaságért szóban és életvitelben, melyet legjobb meggyőződése szerint oly példamutatóan kínált.¹

Végezetül arra a kérdésre szeretnék választ adni, hogy miért nem sikerült evangélikusok és katolikusok között a keresztény értékek védelmére közös frontot létrehozni, annál is inkább, mert mindkét egyház az ateizmus ellen küzdött.

A szorosabb együttműködésnek kétségkívül számos, főleg történeti oka volt.

Az egyik oka kétségkívül az volt, hogy az ökuménikus mozgalom meglehetősen lassan bontakozott ki a Söderblom Náthán uppsalai érsek által 1917-ben összehívott konferencián elfogadott tételek, illetve a később megjelent *Einigung der Christenheit* című munkájának hatására.²

A más egyházak irányában megnyilvánuló gondolkozásmód az 1918. május 20-án hatálybalépett *Codex Iuris Canonici*-nél még kevésbé érvényesül; a *communio plena* és a *communio non plena* megkülönböztetés is erre utal. A törvénykönyvben foglaltakhoz Pehm József akkori zalaegerszegi apátplébános is mereven ragaszkodott. Padányi Bíró Márton veszprémi püspök életműve – melyről könyvet is írt – és aki Zala megyében a reformációt felszámolta, példaként lebegett előtte. A keresztény egyházak közti ellentétek elsősorban a reverzális-harc miatt, máskor azonban a zászlószentelések kapcsán kaptak erőre.³ A protestánsok a közéletben hátrányos helyzetbe kerültek, vezető állást legfeljebb áttérés útján nyerhettek el, a városi képviselőtestületbe való bejutásra nem is gondolhattak.⁴

Pehm József a katolikus egyház érdekében, elsősorban az egyházi iskolák fejlesztése érdekében rendkívüli tevékenységet fejtett ki. A katolicizmus markáns képviselőjeként közelítette meg az egyházi kérdéseket.

Kétségkívül vonzódott a politika felé. Ezt nemcsak törvényhatósági bizottsági tagságán keresztül, ottani szereplésével igazolta, hanem határozott egyénisége vezetői szerepre hívta el. Így amikor Muraköz sorsa a magyar politikában előtérbe került, vette a fáradságot, hogy Z. püspökkel együtt Csáktornyára utazzon és Muraköz érdekében tevékenységet fejtsen ki.⁵

Ordass Lajos minden megnyilatkozásából az tűnt ki, hogy magatartásának alapja a lutheri teológia. Ellenfelei költötték róla a politikai reakció képét. Felajánlotta, hogy támogatja az államhatalom törekvéseit, de nem feltétel nélkül, hanem csak akkor, ha az államhatalom is elismeri az egyház önkormányzatát. Az egyház sohasem avatkozhat be a politikába, nem lehet politikai programja, mert ez nem küldetése. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyház sorsdöntő kérdésekben hangját ne hallathatná.⁶

1945 után a vallásoktatás és tankönyvkiadás ügyében eseti együttműködés alakult ki a katolikus és a protestáns egyházak között; adat van rá, hogy Szarvasról az összes keresztény egyház képviseletében közös felterjesztés ment az *Actio Catholika*hoz.⁷

Sajnos legfelsőbb szinten nem alakult ki közös front a keresztény értékek védel-

¹ Az imádság teljes szövege olvasható: Terray László: *Nem tehetett mást*. Budapest, 1990, 198-199. l.

² Boleratzky Lóránd: *Magyar evangélikus egyházjog*, II. Budapest, 1998, 450. l.

³ Buthy Dénes: *Találkoztam Mindszentyvel*. – *Erős Vár* 1983, 5. l.

⁴ Nagy Miklós: *A zalaegerszegi evangélikus gyülekezet története*. Zalaegerszeg, é.n. 450-451. l.

⁵ Mindszenty az 1941. febr. 22-én késő éjjel édesapámhoz eljuttatott levélben őt arra kérte, hogy egy hosszabb írást fordítson le muraközi nyelvre, mert másnap Z. püspökkel együtt Csáktornyára készül és ezt egy lapban megjelentetni akarja. Egy másik birtokomban levő levélben pedig azt közli, hogy B. (Bárdossy) kiszakítottan olvasta fel édesapám muraközi benyomásairól készített jelentését, amelyet a zalai főispán megbízásából állított össze.

⁶ Boleratzky Lóránd: *Ordass püspök és a politika*. – *Keresztyén Igazság* 39.sz., 1998. ősz, 33. l.

⁷ Mindszenty József i.m. 171-172. l.

me érdekében, de talán említésre méltó az, hogy Ordass Lajos Varga Sándor egyetemes főtitkárt elküldte a református egyház vezetőségéhez azzal a kéréssel, hogy ne írják alá az állammal az egyezményt; van még fél év és addig történhet valami lényeges. Ismertes, hogy 1948-ban nem került sor a katolikusokkal egyezmény megkötésére; Ordass üzenetének a teljesítése lehetővé tette volna, hogy az evangélikusokkal se kerüljön sor az egyezmény aláírására, ha a reformátusok nem írják alá a megállapodást. Ez pedig döntő támogatás lett volna Mindszenty számára.¹

1956-ban a körülmények olyanok voltak, hogy eleve nem alakulhatott ki együttműködés Mindszentyvel., hisz ő az amerikai követségen volt és ebben akadályozva volt.

Mindszenty József kétségkívül a század egyháztörténetének egyik kiemelkedő személyisége. Rá különösen illik: *defunctus loquitur* – holtában is hozzánk beszél. Mindszenty bíboros a szabadság és emberi jogok szimbóluma lett. A harcot annak tudatában vállalta, hogy ennek a küzdelemnek vértanúja lehet, mint ahogy erre XII. Pius 1946. február 21-én a bíborosi kalap átadásakor figyelmeztette: „Az új kardinálisok közül Te leszel az első, akinek vállalnod kell a bíbor színnel jelzett vértanúságot.” Mint König bíboros az ő temetésén mondta: „Mártír volt, aki csodálatos helytállással viselte el a testi és lelki szenvedéseket, egyházához és népéhez mindvégig hűen. Korszakunknak, egy olyan korszaknak a vértanúja, amelyben új mártírtípust teremtett az ideológiai és politikai okokból támadt vallásüldözés.”²

Ordass Lajos így írt: „Életem értelme az lett, hogy Érted és Veled szenvedhettem. Úgy lehet: az emberek életem csődjének és gyalázatának tekintik a rajtam eseteket. Én áldlak Uram, hogy keresztfád tövébe állítottál. Most már tudom: ezért kellett élnem.”³

Paul Empie, az Egyesült Államokbeli Lutheránus Tanács volt főtitkára így emlékezik: „Ordass Lajos Isten embere volt egyházának legkritikusabb szakaszában. A háborúban szétrombolt országban arra buzdította népét, hogy életüket hajthatatlan hittel és bátorsággal építsék fel. Kortársai között toronymagasan emelkedett ki ez a szellemi óriás. Életének és munkájának gyümölcsei eljövendő nemzedékek számára lesznek áldássá.”⁴

¹ Ordass Lajos: Önéletrajzi írások. Bern, 1987, 969.1

² Haas György id. cikke.

³ Ordass Lajos: A keresztfa tövében. Budapest, 1989, 10.1.

⁴ Útitárs, 1979. 1.sz. 2.1.

Görög Hajnalka:

Az értelmes élet tükre 17 –18. századi erdélyi templomok festett kazettás mennyezetein¹

Az élet értelme a néprajz szerint – a néprajztudomány álláspontja

A néprajztudomány ebben a formában nem teszi fel a kérdést. Egyrészt azért, mert leíró-értelmező tudományként értelmezi magát, újabban egyre inkább a szociológiához közelítő problémafelvetéssel, és pontatlannak, nem tudományosnak, sőt egyenesen dilettánsnak tartja a kérdés ilyenfajta boncolgatását.

Másrészt azok a közösségek, melyeket a hagyományos néprajz vizsgál, soha nem teszik fel a kérdést ilyen általánosságban, mert saját életük értelmét valami adottnak és magától értetődőnek tartják, értelemmel bíró életet élnek, mivel az élet ritualizált eseményei megszentelik az idő bizonyos szakaszait, ez a szentség pedig legitimálja, újra és újra megerősíti azt a szimbolikus rendet, mely az élet keretét jelenti.

Az ünnepek, a közös munka, az öltözet, a vallási élet szertartásai és rítusai, a tánc, történetek mondása mind-mind szabályok, normák által meghatározott cselekvéseggyüttesek. Ezeknek az írott törvényeknél is hathatósabb közösségi normáknak az elfogadása teszi értelmessé mindezeket a ritualizált cselekvéseket.

A kortárs néprajztudomány belátta azt, hogy az utóbbi évezred utolsó évtizedeiben a társadalom rendkívüli mértékben átalakult; azok a hagyományos paraszti közösségek, az érintetlen kultúrájú bennszülött törzsek, amelyek kutatásának tárgyát képezték, alig léteznek már, ennek következtében átstrukturálta kutatási irányvonalait: ünnepi szokások helyett a gyakoribb mindennapok ismétlés által ritualizált eseményeit, a nagy elbeszélések, hagyományos néprajzi műfajok helyett mikrotörténeteket, a városi szóbeliséget, szubkultúrák közösségi nyelvezetét választotta kutatása közegének.

A mai néprajzi kutatás tárgyát képezheti a nagyvárosi falfirka éppúgy, mint az akadémiai doktorrá avatások és címadások rítusai, vagy valamely vallási közösség szociális viselkedése, de történeti néprajzi témák is újra meg újra terítékre kerülnek – más módszerekkel, más hangsúlyokkal. Lényeg marad azonban továbbra is, hogy mindenütt közösségekről, közösségek által létrehozott és elfogadott értékrendről, közös szimbólumokról és a közösségi életnek a tagok számára való értelmességéről van szó.

A néprajzi vizsgálat célcsoportjaiban az élet értelme már eleve benne van az életben, nem pedig hozzárendelődik az élethez. A modern, kapcsolatok és közösség nélküli ember próbálkozik valahonnan a saját életterén kívülről magának értelmes életideált teremteni.

A csoportokat és közösségeket vizsgáló néprajz álláspontja szerint az élet értelme vonatkozó kérdés nem a „Mi?“, hanem a „Hogyan?“. Nem az értelem valamiféle

¹ Elhangzott a Württembergi Magyar Protestáns Gyülekezet 30. őszi jubileumi konferenciáján – Ludwigsburg, 2003.okt.10-12.

szimplifikáló meghatározása, hanem az, hogy hogyan reprezentálódik, hogyan ábrázolódik különböző cselekvésekben illetve tárgyakban ez a közösségileg elfogadott értelem.

Erre **saját kutatásomból** szeretnék **példát** hozni.

17-18. századi erdélyi festett kazettás mennyezetek alakos ábrázolásait kutattam, főként kálvinista/református templomokban, és a leginkább az a kérdés foglalkoztatott, hogyan férhet össze a kálvinizmus puritán képtilalmával ez a mennyezeteken burjánzó állatkert.

Másként próbáltam a témát megközelíteni, mint a leíró művészettörténet, vagy a figurális ábrázolásokat díszítőművészetként kezelő tárgyi néprajz.

Feladatomban tartottam nemcsak leltárt készíteni a fellelhető alakokról, hanem megkeresni azt a szimbolikus rendszert, amelyben ezek az együttesek értelmesek és fontos üzenetük van a kor embere számára.

Források:

- maguk a mennyezetek, fotók
- bestiáriumbok, emblémáskönyvek, középkori szimbólumtárak (ún. mundus symbolicusok)
- korabeli prédikációgyűjtemények

Módszer: megkeresni az állatalakok szimbolikus jelentését a készítés korában.

Miskolczi Gáspár: Egy jeles Vad-Kert, avagy az oktalan állatoknak históriája (1702, Lócse)

A Tevéről (részlet)

„A Teve is elég nagy, magas, púpos hátú, kicsiny fejű, verhenyes színű, kemény bőrű, igen tiszta életű, de a lovakkal igen ellenkező állat, a lovak felette igen iszonyodnak tőle.

I. Elsőben is pedig ez melly igen nagy állat légyen a Szentírás előnkbe adja. Idvezítőnk szólván azokról, akik az emberek parancsolatait az Isten parancsolatainál feljebb becsülik, azt mondja: „Ti a szunyogot megszűritek a tevét pedig elnyelitek” „Könnyebb a tevének a tú fokán általmenni, mint a gazdagnak bémentni a mennyek országába.” Ott is a Tevének nevezetű nem a hajó vonó kötél, hanem ez a nagy oktalan állat értetik.

II. Igen csúfos púpos hátú állat ez. Mert amint Aristoteles írja felőle, ez őnéki minden egyéb oktalan állatok között magános tulajdonsága, hogy a hátán azt a púposágot viselje. Találatik pedig Arábiában és Ásiában: mégpedig az Arábiában termett Tevéknek, mellyek pusztán száguldva járó Tevéknek hívatatnak, a hátokon két púpjok vagyon, a többinek pedig csak egy vagyon.

...

XV. Szarvok is nékiek nincsen. De amint feljebb is mondánk, fogok csak az alsó állokban van.

XVI. A lábaik igen húsosak mint a ludaknak, mellyre nézve néha lábokra bocskort is kötnek és gyakorta meg is mossák lábokat.

XVII. A rüh és köszvény igen bántja őket, mellytől sokan meg is halnak.

...

XIX. Felette igen nehezen taníthatják őket a táncolásra. Innét költ ez a példabeszéd: „Olly alkalmas erre a dologra, mint a Teve a táncolásra.” Mindazáltal Scaliger megírja módját arra is, miképen taníthatassék meg. Tudniillik ha egy Teve vehet erősen befűtött szobában rekesz-tenek, kívül pedig dobot vernek, a Teve a nagy hévségtől kényszerítettén, az ő lábait noha nehezen lehet, mindazáltal feljebb s feljebb kezdi szedegetni, és az iszonyú hévség miatt osztán tombolni kezd. Így annakutánna ott kinn is maga szabadságában lévén, a dobszóra táncolni kezd.

XX. Írják azt is, melly nagy egymáshoz való szeretet légyen a Tevékben. Úgyhogy midőn vagy a nyájban, vagy az istállóban közölök valamelyik megbetegszik, a többi is az ételtől magokat mind elfogják, és a csudálatos magok alkalmaztatásokkal mutogatják egymáson való szánakozásokat.

...

*Festett famennyezet, református templom,
Kraszna, Pataki Asztalos János munkája
1778-ból.*

I. Kérdés: Micsoda dolgoknak lehet példázója a Teve, és micsoda tanulságaink származhatnak belőle?

Felelet. Bizony dolog, sok szép példázatok lehetnek a Tevének természetiről, és sok jeles tanulságokat is vehetünk rólok, kiváltképen a Lelki tanítók személyére alkalmaztathatókat.

A Teve igen nagy szánakozásra méltó állat, mellynek teste is a természettől holmi sok csomókkal és puposságokkal csúfoltatott meg, hogy ebből is tessék ki, hogy ő csak tereh viselésre és nyomorúság szenvedésre rendeltetett légyen. Ezenképen az Evangyéliomnak hirdetői e világ előtt merő csak csúfok és pökedelmek. Mert a Krisztus arra nem választotta e világnak bölcseit, hanem az erőtlenekeket, akik mindazáltal mind magok sokféle nyomorúságát, mind pedig más megsebhedett lelki esméreketek békességgel tűréssel viselni kényszerítettnek.

Miképenhogy nagy természeti ellenkezés vagyion a lovak és Tevék között; de azért ugyan-csak a lovak futamodnak meg a Tevék előtt: Azonképen ritkán vagyion egyesség a lovakon ülők, azaz a világi kevély főrendek között és a szegény gyalog sétáló Lelki tanítók között. Mert amazok mint megannyi kényes kancák, mind elméjekkel, mind cifrán való lépésekkel és testeknek mód nélkül való ékesgetésekkel csak bujálkodnak. A szegény Lelki tanítók pedig, úgymint kik nagy tereh viselésre rendeltettek, csak fejek le függesztve és mindenütt nagy együgyűen járnak. Mindazáltal azok a negédes főrendek szintén úgy kényszerítettnek fejét hajtani a Lelki tanítók-nak, mint a kegyetlen Tyrannusok a Kisztusnak.

Miképen hogy a Tevének teje az Asszonyi állatén kívül minden oktalan állatnak tejénél jobb és édesebb, ezenképen az Evangyéliomi tudomány, melly körül az istenes Tanítók forgolódnak, és amelly az Atya Istennek kebeléből Szent Fia által származván, a mi békességünk és bűnünk bocsánatja felől minket bizonyosakká téssen, igen édességes, gyönyörűséges, a megrettent lelkesméretek hathatóképen megvigasztalója, és minden nyomorúságokban kész orvossága.

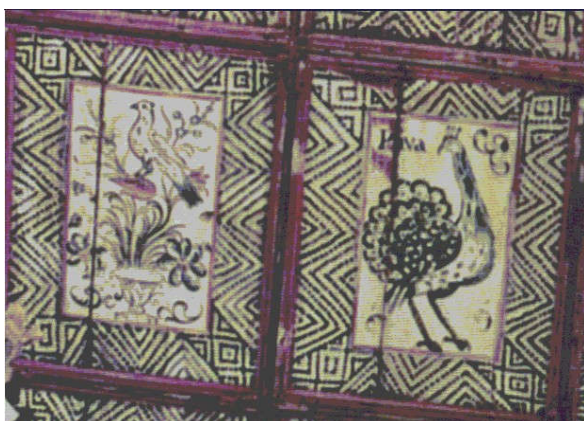
Miképen hogy a Tevékben egymáshoz való nagy barátságos szeretet vagyion főképen a betegekhez és egyéb közölök való erőtlenekekhez, azonképen a Lelki tanítók között a szent egyességnek és egymáshoz való szeretetnek szoroson való követése igen megkívántatik, hogy az ő nyavalyájokat és boldogtalanságokat, mellyekkel azonkívül is eléggé megterhellettenek, magok is annál inkább ne neveljék és ne tetézzék, hanem inkább mások méltatlan szenvedésin szánakozók legyenek.

...

Miképpen hogy a Tevék a tánc tanulásra és tombolásra igen alkalmatlanok, azonképpen az istenes Tanítóknak a testi gyönyörűségekre és egyéb világi haszontalanságokra ingyen még csak ügyet sem illik vetniük.

...

De ez légyen elég a Tevéről.”

Festett famennyezet, Bánffyhunyard, ifj. Umling Lőrinc munkája 1787-ből.

Következtetés:

Minden figura jelkép; az eklézsia, a természet vagy a história jelképe (mint puszta emblémák, és nem más minőségű képek létjogosultak a reformáció képteológiájában is.) Luther az „emlékeztetőül vagy tanúságképpen szolgáló képeket”, illetve „a *Szent-írásból és a jó históriákból vett képeket*” hasznosnak tartja, a *tükör-metaforával* jelölt értelmezésben: „Más képek [...] amelyeken az elmúlt történeteket és dolgokat szinte tükörben látjuk, tükörképként szolgálhatnak.”¹

A Biblia és az evangéliumi írásmagyarázat a láthatatlan világra nem mint különálló és magasabb rendű valóságra gondol: inkább mint közvetítő elemre, mely láthatóvá teszi a világot.² Ez a láthatatlan világ rajzolódik ki a teremtett állatokban, amint azt a *Vizsolyi Biblia Elöl-járó beszédében* hangsúlyozza Károlyi:

„az teremtett állatokra is annira reia nyomta Isten az ő ditsőségének iegyét, hogy az ember ha az ő szemét fel emeluén meg tekinti az termtet állatokat ez világon, nem tagadhattya semmiképpen az Istent.”³

Miskolczi Gáspár pedig Franzinus-fordításának kegyes szándékát a következőképpen bizonyítja:

„E nagy látható világnak alkotmányát, és ebben élő sok-féle oktalan állatoknak, Fene vadaknak, Barmoknak, égi Madaraknak, Férgeknek, Bogaraknak Companiáját, és mind ezek sanyaru disciplinájú skoláját. Ezek pedig melly hathatósan tanítsák az Istennek esméretire még azokat-is, a kikhél nintsen az Istennek sz. Könyve, meg-tetszik Róm.I:19. A mit Isten felől az emberek meg-tudhatnak, nyilván vagyon ő benne; mert az Isten meg-jelentette nékiek. De holott és miképpen? Lásd-meg a 20-dik v.-ben. Mert a mi Istenben láthatatlan, t.i. Az ő örökkévaló hatalma és Istensége, e

¹ Uo. 585.

² Vö.Frye, Northrop: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1996, 215.

³Károlyi Gáspár: *Vizsolyi Biblia*. Vizsoly, 1590, *Elöl – járó beszéd*.

világnak alkotmányából, és a teremtett állatokból meg-értetvén, megláttatnak a végre, hogy magok menthetetlenek legyenek.”¹

A 16–17. századi szimbolikus állattanok ennek a tanításnak a következtetéseit vonták le a természettudományos és allegorizáló-tipologikus világkép keveredésének furcsaságaival. Az életszentség megvalósításának része Isten nyomainak a világban való meglátása; a természet, akárcsak a történelem, Isten keze nyomát viseli és az ő országának „kiábrázolója”.

Az élet megszentelésének eszménye a puritán szentséggyakorlás számára is magában foglalta az élővilág teremtett voltában megnyilvánuló szentség meglátását. Az életnek egy magasabb rendű létállapottá, istentiszteletté szublimálásának eszménye a naponkénti megszentelődés (illetve megtérés, mortificatio – vivificatio) és az élet szentségében való gyönyörködés és azon való elmélkedés útján érhető el.

Minden állat Isten dicsőségének ábrázolója, „a teremtett állatoknak tüköre” Istenre mutat, azok is, amelyek bűnöket szimbolizálnak, hiszen a kísértő is Isten szolgálja a lutheri szemlélet értelmében. Bornemisza *Ördögi Kísértetei* teljes egészében erre a gondolatra épül; a „kísérteteket” Isten bocsátja az emberre, hogy a nyugodalmas életben el ne tunyuljon. „Az gonosz erkölcsök miatt jó törvények lesznek: így az gonosz kísértet miatt jó erkölcsök épülnek bennünk.”²

Épp a kísértésről való gondolkodás, a vele való szüntelen harc, imádkozás óv meg a lelki kísértéstől; mindig látni kell a kísértőt, hogy a felőle való gondolkodással, a rá való reflektálással védekezni lehessen ellene. A szem előtt tartásnak ezt a szerepkörét képesek a legmegfelelőbbben ellátni a képek.³

A Biblia állatvilága tipologikusan szerveződik: vannak gonosz és jó állatok, az Antikrisztus és Krisztus példázói. A már említett fordításbeli eltérések kapcsán a választott nép ellenségének, illetve a nép elhajlása büntetésének profetikus képeiben megjelenő állatok a gonoszt testesítik meg. Ilyenek a szirén, „strucz-madarak” (Káldi), „báglyok” (Károlyi), „füles baglyok” (Káldi), denevér / „pupteneuer” (Méliusz Péter), „kánya” (Méliusz), „erdei maczkák” (Károlyi), „sárkányok” (Káldi, Károlyi), sün, vadeb, sakál, sas, vadmacska (Károlyi-átdolgozás).

A természetből vett példák valóban nagyon szoros kapcsolatban állnak a Biblia, főként az Ószövetség példázataival. De gyakori az olyan eljárás is, amely a Szentírásban nem példázatként szereplő locust a különböző szimbolikus állattanok moralizáló értelmező hagyománya felől dolgozza fel és építi be mint bibliai példát a prédikációba. A természetből megfigyelt tulajdonságai alapján az egész állatvilág emblémává válik: jó vagy rossz természetük szerint sorolhatók az isteni teremtés jóságát és tökéletességét példázó teremtmények, vagy pedig a Sátán állatkertjének soraiba.

Pl. – oroszlán, tigris, farkas, róka, majom, páva, sellő
+ oroszlán, teve, elefánt, unikornis, galamb, pelikán

¹ Miskolczi Gáspár: *Egy jeles Vad-kert*. Lőcse, 1702, Előjáró beszéd.

² Bornemisza Péter: *Ördögi Kísértetekről*. Válogatta Nemeskürty István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

³ Mintha a román kor szemérmetlen ábrázolásainak (vulváját mutató boszorkány a templom vízköpőjén; a kolostorok kerengőinek szirénábrázolásai) rontáselhárító, mágikus funkciója értelmeződne át a protestantizmus racionálisabb, konfesszionális kálvini világában. A kazettás mennyezetek szirénképeinek (és a Gonoszt megtestesítő állatok mindenikének) is lehet egy ilyen rámutató, figyelmeztető funkciójuk.

Az emberi természet állandó változásban mutatkozik, melynek trópusai a szimbolikus állatképek (ezek paradox módon ugyanakkor a teremtés gazdagságát és Istent dicsérik: „most míg időd vagy, addig nagy lelki serénységgel tanulj az Istentől oktatásodra rendeltetett helyes Tanítóktól. Most tanulj ember a barmokról, hogy a jövőben ne kénszerítessél tanulni a barmoktól. Mert más a barmokról, más pedig a barmoktól tanulni.”¹)

A mennyezetekre festett széles panoráma metakommunikációs irányultsága Cusanus értelmezésével írható le: „Most még tükör, ikon, jelkép által szemlélem az örök életet, minthogy az örök élet nem más, mint a boldog színről színre látás”.²

Ami a mennyezeteken látható, az tükör voltát felmutató tükör; ami szemlélhető rajta, az szándékosan *csak* tükrözés; az ember árnyéklétének, árnyék-látásának ábrázolója.

Tükrölétében mutat egy olyan állatvilágot, amely majd az öröklét tisztánlátásában nyeri el valódi jelentését (a teremtés jó), és szünteti meg egyúttal önmagát mint képi reprezentációt.

Az élet és a világ értelmes volta csak a szentség közelében érzékelhető.

Festett famennyezet, ref. templom, Szilágylompért, ismeretlen festő munkája 1778-ból.

¹ Miskolczi Gáspár: *Egy jeles Vad-kert*. fol. A6.

² Cusanus, Nicolaus: *Libellus iconae*. 1453. Idézi Belting, Hans: i.m., 582.